

ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ЦІН ЗА УМОВ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Резюме. Розглянуто основи організації системи цін, показано взаємозалежність зміни рівня цін на економічні блага, визначено основні чинники впливу на структуру системи цін.

The summary. Bases of organization of the system of prices are examined, outlined interdependence of change of standard of prices on the economic blessings, certainly basic factors of influence on the structure of the system of prices.

Ключові слова: система цін, співвідношення цін, взаємозв'язок цін.

Постановка проблеми. Ціна як одна з найскладніших економічних категорій товарного виробництва відображає сукупність виробничих відносин та взаємозв'язок учасників суспільного виробництва. Вона застосовується для розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, формування бази реалізації фінансових відносин, стимулювання або стримування розвитку науково-технічного прогресу, забезпечення формування структури споживання і товарообігу. За допомогою цін вимірюються витрати на виробництво й реалізацію продукції, визначаються результати фінансово-господарської діяльності підприємств, передається ринкова інформація та узгоджуються економічні інтереси суб'єктів ринкових відносин.

Ціни на окремі товари і групи товарів у системі цін перебувають у тісному взаємозв'язку, основою якого є, по-перше, об'єктивний процес ціноутворення, зумовлений формуванням суспільно необхідних витрат, у якому їхня величина залежить від витрат на виробництво та рівня корисності, що відображає споживчий попит і його інтенсивність. По-друге, формування усіх цін на економічні блага відбувається за методологією, що ґрунтується на законі вартості та взаємозв'язку елементів ринкового механізму. По-третє, виробничі, економічні й технологічні взаємозв'язки підприємств і галузей економіки, фінансово-господарська діяльність яких забезпечується цінами, становлять єдиний господарський комплекс. Зазначене зумовлює необхідність системного підходу до формування й застосування цін з метою узгодження економічних інтересів суб'єктів ринкових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ціноутворення займають важливе місце в дослідженнях багатьох українських учених, зокрема О. Гоша, В. Корінева, І. Лукінова, В. Пінішка, Ю. Тормоси, О. Шпичака, Л. Шкварчук та ін. Більшість робіт вітчизняних вчених стосуються визначеного кола питань або окремих аспектів теорії й практики ціноутворення. Питання системи цін розглядаються лише опосередковано до розроблення й реалізації цінової політики підприємств. Тому теоретичне обґрунтування організації системи цін у ринковій економіці України, з'ясування властивостей і принципів її функціонування та визначення чинників, що впливають на зміни в її структурі, – досить актуальне і має важливе теоретичне і практичне значення.

Метою статті є обґрунтування організаційних основ функціонування системи цін, визначення взаємозалежності зміни рівня цін на економічні блага та визначення основних чинників впливу на структуру системи цін в економіці України за умов ринкових відносин.

Виклад основного матеріалу. Система цін є елементом економічної системи, яка безпосередньо впливає на її функціонування та реагує на відповідні зміни. Державне регулювання через зміни норм бюджетних витрат, ставок податків, відсоткових ставок за користування кредитом та інших економічних важелів безпосередньо відображається на змінах виробничо-збутових витрат і зміні рівня цін на економічні блага. Це зумовлює зміну рівня окремих цін, групи та системи цін, відповідно впливаючи на процес суспільного відтворення. Не зважаючи на важливість функціонування системи цін в економіці суспільства, її дослідження не знайшло належного висвітлення в сучасній економічній літературі. Розглядаючи систему цін, автори публікацій здебільшого обмежуються класифікаційними ознаками і лише побіжно зупиняються на їхній характеристиці. Зокрема, в економічній енциклопедії зазначається: „Система цін – сукупність різних видів цін у межах окремих країн у процесі їх взаємодії” [6. с. 383]. Вчений Л. Шкварчук зазначає: „Система цін являє собою сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених цін в економіці, які дають змогу всім підприємницьким структурам нормально здійснювати свою діяльність і реалізувати кінцеву

продукцію та послуги з найбільшою вигодою для себе” [5. с. 23]. У монографічному дослідженні В. Корінев так характеризує систему цін: „В умовах вітчизняної економіки всі ціни складають єдину цілісну систему, яка під впливом багатьох чинників безупинно змінюється та розвивається. Дану систему утворюють різні види цін, що між собою тісно пов'язані та взаємозалежні” [2. с. 19].

Кожне з наведених визначень недостатньо повно характеризує систему цін. Зокрема, у першому з наведених визначень акцентується увага лише на взаємодії сукупності цін. Л. Шкварчук акцентує увагу лише на сукупності взаємопов'язаних і взаємообумовлених цін в економіці, а В. Корінев – на єдності системи цін та її динамічності. Іншим недоліком наведених трактувань системи цін можна вважати відсутність функціональної спрямованості зв'язків та порядку розташування окремих цін чи групи цін у загальній системі, що зумовлює характер спрямування їхньої дії. Повнішим видається трактування системи цін В. Пінішка: „Система цін – це сукупність усіх конкретних цін, об'єднаних у певні групи (види) за певними ознаками і пов'язаних усередині та за межами системи багатоканальними зв'язками різної тісноти та напрямів” [4. с. 58]. Водночас наведене визначення не відображає ознак та принципів будови системи цін.

Поняття „система цін” багатогранне. Його зміст, на нашу думку, необхідно розглядати, по-перше, як динамічну взаємодію цін на окремі товари і групи товарів, що дозволяє виявити загальні закономірності ціноутворення, по-друге, як об'єктивно існуючий комплекс функціональної взаємозалежності цін на економічні блага, що розташовані за ступенем однорідності, прямими й зворотними зв'язками та залежно від вирішення поставлених завдань, що підлягають вирішенню і, по-третє, як взаємопов'язану сукупність методів і способів економічного обґрунтування цін на економічні блага, здатних забезпечити реалізацію визначеного обсягу продукції у встановлені терміни з отриманням прибутку в розмірі, передбаченому ціновою політикою підприємства та відображати узгодження економічних інтересів суб'єктів ринкових відносин.

Враховуючи зазначені вимоги щодо системи цін та відсутність одноставності у її тлумаченні, вважаємо за необхідне запропонувати свій погляд на цю складну і важливу проблему. Систему цін необхідно трактувати як функціональну взаємодію динамічно взаємопов'язаних між собою і зовнішнім середовищем за прямими, зворотними та іншими зв'язками, упорядковану за певними класифікаційними ознаками сукупність цін на економічні блага, спрямовану на забезпечення узгодження економічних інтересів суб'єктів ринкових відносин.

У наведеному трактуванні система цін розглядається, по-перше, як функціональна взаємодія всієї сукупності цін на економічні блага, класифікованих за визначеними ознаками. По-друге, зазначається, що динамічна взаємодія відбувається між цінами і зовнішнім середовищем та між ними й економічними категоріями: грошима, фінансами, кредитом тощо за прямими і зворотними зв'язками, по-третє, функціонування системи цін спрямоване на узгодження економічних інтересів суб'єктів ринкових відносин: виробників, споживачів і держави через механізм ринкового ціноутворення.

Формування і застосування системи цін в економіці суспільства відображає комплекс економічних, соціальних, правових та інших відносин, що визначаються такими її характерними властивостями, як цілісність, інтегрованість та ієрархічність. Цілісність розглядається як внутрішня єдність усіх цін, завдяки якій система цін ідентифікується в економічному середовищі суспільства. Зміна будь-якої окремої ціни певним чином діє на всі інші ціни, відповідно впливаючи на структуру системи цін, і, навпаки, зміни структури системи цін відображаються на всіх цінах. Взаємодія окремих цін внутрішньо упорядковує функціонування всієї системи, надає їй цілісності та нової якісної характеристики. Торкаючись сутності поняття „системи”, український вчений М. Мочерний писав: „...система – це комплекс елементів та їх властивостей, взаємодія між якими породжує нову цілісність” [3. с. 80]. Єдність системи цін з кожною окремою ціною забезпечується за зв'язками субординації у формі вертикальної впорядкованості їхніх відносин та горизонтальної координації, яка здійснюється саморегулюючим налаштуванням кожної ціни на виконання властивого лише їй економічного навантаження, визначеного політикою ціноутворення. Тому кожній ціні притаманні ознаки і

властивості якісної визначеності системи і без неї окрема ціна не функціонує. Водночас, кожна окрема ціна в системі цін має певну відносну самостійність та виконує свої функції.

Інтегрованість визначає об'єднання множини цін у взаємодіючу стійкість та зближення системи цін зі спорідненими системами: грошовою, фінансовою, кредитною тощо. Система цін відображає сутнісну характеристику кожної ціни з властивою їй внутрішньою структурою, що забезпечує її відносну стійкість до деструктивних впливів економічного середовища. Загалом система цін та рівень її організації відображає основні ознаки й властивості кожної ціни, завдяки чому зберігається її єдність.

Ієрархічність полягає в упорядкованості відносин класифікаційних груп за підгрупами, кожна з яких взаємодіє з їхніми складовими до кожної конкретної ціни на економічні блага. Саме формування і функціонування цін реалізується системно тому, що ціни на економічні блага перебувають не лише у взаємній, але й субординаційній залежності. У ціноутворенні, як у інших складних системах, діє механізм гомеостазису, тобто відбувається саморегулювання системи, в результаті чого рівень цін на окремі товари чи групи товарів підтримується у певних межах. Водночас система цін є частиною складнішої системи суспільства, якою, на наш погляд, є система економічних відносин, а вона, у свою чергу, – ще складнішої – економічної – і так до універсальної системи, якою є Всесвіт. Будова системи цін може бути представлена моделлю, що на рис. 1.

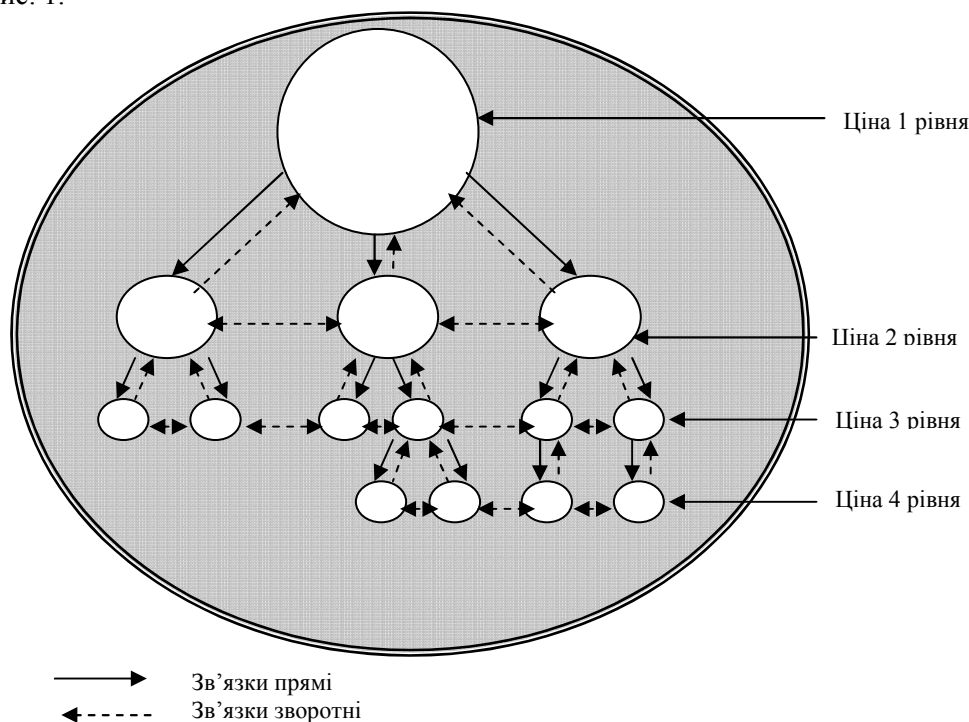

Рисунок 1. Модель будови системи цін в економіці суспільства

Взаємозв'язок і взаємозалежність цін не позбавляє окремих з них відносної самостійності руху. Підвищення або зниження цін на один товар або групи однорідних товарів не повинно в обов'язковому порядку супроводжуватися відповідною зміною їхнього рівня на всі інші товари. Водночас самостійність ізольованого руху окремих цін можлива лише в певних межах. Зміна цін, що перевищує відповідні межі, викликає зміни і в інших цінах.

Рух цін на товари, що мають стратегічний характер, в той чи інший бік від їхнього вихідного рівня відповідно трансформує усю структуру цінової системи. У наш час до цих цін належать насамперед ціни на економічні фактори, видобувну сировину й енергетичні ресурси (руда, вугілля, нафта, газ, електроенергія тощо). Наступний рівень включає ціни на кінцеві вироби машинобудування (машинні комплекси під різні промислові технології), на продукти хімічного виробництва, сільськогосподарську сировину та продовольчі ресурси. Ціни на економічні фактори, вихідну сировину і паливно-енергетичні ресурси виступають основою матеріальних витрат та відіграють визначальну роль у формуванні ціни на економічні блага.

Різні ціни, що належать до єдиної системи, мають не лише прямі, а й зворотні зв'язки. Зокрема, підвищення цін на продукцію паливно-енергетичного комплексу через певний час повертається в ці галузі подорожчанням споживаних ними матеріально-технічних ресурсів: машин, обладнання, електроенергії тощо.

Єдина система цін включає підгрупи цін (роздрібні, гуртові та інші, які, у свою чергу, утворюють підсистеми), що об'єднуються за певними спільними ознаками. Цінова група, до якої входить певний товар, є для нього внутрішньою підсистемою, в той час, як інші групи товарів (а відповідно й ціни) виступають зовнішніми складовими системи, причому зовнішні складові системи у їх відношенні до даної групи цін характеризуються неоднаковою силою впливу. Тому кожна з них можна розглядати за ступенем інтенсивності впливу: чим більше спільних ознак мають окремі товари чи товарні групи та ціни на них, тим вищий ступінь їхнього впливу.

Поділ підсистем цін на зовнішні і внутрішні відіграє важливу роль у практиці ринкового ціноутворення на товарну продукцію підприємств. Більш чутливими до зміни рівня цін є ціни внутрішньої підсистеми: чим ближчі складові системи, тим реальніший вплив співвідношення цін на обсяг реалізації і результати діяльності підприємств. Така взаємодія і взаємозалежність не випадкові, оскільки внутрішні підсистеми мають більше спільних закономірностей у формуванні й русі цін, а зовнішні – не можуть зводитися до внутрішніх. Збіг складових системи – випадковість, яка відображає збіг техніко-економічних та інших параметрів товару за умовами виробництва і споживання.

За характером взаємозалежності ціни на товари поділяються на групи прямої залежності (наприклад, ціни на товари-замінники), послідовної залежності (ціни на сировину і продукцію з неї) й опосередкованої залежності (ціни на продукти харчування, одяг, взуття тощо). Кожна залежність має свої особливості: послідовну залежність можна прослідкувати як в загальному аспекті, простежуючи від видобувних галузей до обробних, так і детальніше (наприклад, добування руди, виробництво чавуну, сталі, прокату, окремих частин машини тощо), що реалізується через наростання витрат. Послідовна взаємозалежність зумовлює відображення в ціні кожної ланки технологічного етапу. Взаємозв'язок цін визначає взаємозалежність усіх суб'єктів господарювання і галузей у господарському комплексі країни. Від величини тарифів на вантажні перевезення певною мірою залежить величина витрат у добувній і обробній галузях промисловості, а також ціни на продукцію цих галузей у місцях споживання чи використання. Межі відносної самостійності руху цін визначаються характером взаємозв'язку між цінами, яка залежить від одночасної дії низки чинників, що узагальнено виявляються у співвідношеннях цін на окремі економічні блага.

Дослідження показують, що структура системи цін зазнає впливу різноманітних факторів.

По-перше, імпульси цінових змін на економічні фактори, вихідну сировину і паливно-енергетичні ресурси об'єктивно виявляються перш за все на результатах зрушень у рівнях витрат і рівні цін таких вирішальних компонентів виробництва, як енергетичних і сировинних ресурсів та можливостей їх заміни. Якщо плата за економічні ресурси, витрати на добування, постачання і збут цих компонентів виробництва здешевлюється, то за рівних інших умов собівартість і ціни на виготовлену продукцію з їх використанням знижуються. І навпаки, тенденції до подорожчання економічних ресурсів, енергії і сировини при відсутності рівної або випереджаючої економії за рахунок інших витрат призводить до підвищення собівартості і цін на вироби, що виготовляються з їх використанням.

По-друге, переважаюче зменшення витрат живої праці й загальних витрат на одиницю виробу зумовлюється прискоренням науково-технічного прогресу й одночасного обмеження малопродуктивної ручної праці. Це досягається за рахунок реалізації прогресивних технологій, які базуються на принципі автоматизації. Таким чином, підвищується продуктивність праці і зменшуються суспільні витрати на виробництво одиниці виробу.

По-третє, економічно обґрунтована величина доданої вартості, що включається в ціни на товари, сприяє майбутній стабілізації та зниженню цін. Водночас зниження обсягу доданої вартості в ціні не забезпечує спрямування належного обсягу фінансових ресурсів на формування централізованих ресурсів суспільства та розширене відтворення підприємств,

упровадження нової техніки і технології виробництва. Це обмежує перспективи майбутнього зниження цін. Завищення величини доданої вартості в цінах на товари змушує пошуки резервів економії, що також обмежує майбутні можливості зниження рівня ринкових цін на економічні блага. Лише економічно обґрунтовані величини доданої вартості в цінах на економічні блага зумовлюють стимулювання їхньої діяльності, забезпечують розширене відтворення і створює умови для майбутнього зниження цін у суспільстві.

По-четверте, конкуренція як економічне явище відображає процес взаємодії, взаємозв'язку й економічної боротьби між підприємствами, що виявляється у зовнішній і внутрішній конкурентних перевагах. Зовнішні конкурентні переваги пов'язані з перевагами у споживчих властивостях товарів і стимулюють підвищення рівня ринкових цін, а внутрішні – зумовлюються перевагами у виробничо-збутових витратах, створюючи економічні умови для зниження цін. І зовнішні, і внутрішні конкурентні переваги впливають на зміни рівня цін на економічні блага та зміни структури системи цін.

Організація системи цін здійснюється за принципами єдності, функціонального призначення цін, економічного обґрунтування співвідношення цін на економічні блага та забезпечення узгодження економічних інтересів суб'єктів ринкових відносин.

Принцип єдності організації системи цін забезпечується дотриманням єдиної державної політики ціноутворення та властивостями побудови системи цін (цілісність, інтегрованість і ієрархічність). Водночас дотримання цього принципу не позбавляє відносної самостійності динаміки кожної ціни у певних межах. Зміна рівня цін, що перевищує певні межі, породжує диспаритет цін на певні економічні блага. Цим зумовлюється необхідність здійснення зміни цін на інші (споріднені) економічні блага.

Принцип функціонального призначення цін виражається в тому, що кожна ціна вирішує лише властиві їй завдання в системі цін. Водночас кожна окрема ціна здійснює своєрідний вплив на систему цін через інтенсивність внутрішньогрупового і міжгрупового співвідношення цін на економічні блага. Порушення цього принципу призводить до відриву цін від їх основи – вартості й посилення диспаритету цін в економіці суспільства.

Оскільки кожна ціна, що функціонує в системі цін, діє на останню і, водночас, зазнає її безпосереднього впливу, то така система забезпечується належним співвідношенням цін, що на практиці відбувається за двома рівнями: внутрішньогруповим на взаємозамінні товари та міжгруповим на невзаємозамінні й неоднорідні товари. Реалізація принципу забезпечення внутрішньогрупового співвідношення цін на економічні блага значною мірою забезпечується за різноманітними методами ціноутворення (методами, що ґрунтуються на зіставленні натуральних показників споживчих властивостей або якості порівнюваних товарів у формі технічної еквівалентності, коефіцієнта заміни, складного коефіцієнта якості, експертної оцінки тощо). Їхня сутність зводиться до виявлення відхилень рівня цін на взаємозамінні й однорідні товари за техніко-економічними параметрами та встановлення оцінки відшкодування чи компенсації за відповідним співвідношенням до ціни на товар-аналог.

Проблематичним видається визначення міжгрупового співвідношення цін на невзаємозамінні й неоднорідні товари. Це означає, що існують обмеження у співставленні цін на товари за їхніми споживчими властивостями. Намагання економістів відшукати об'єктивний спільний вимірник споживчих вартостей різних невзаємозамінних товарів не дало позитивного результату. Різні невзаємозамінні, неоднорідні товари не порівнюювані за своїми споживчими властивостями. Зіставлення цін на такі товари може здійснюватися через послідовне наближення і наступне подолання суперечностей, що виявляються між суспільно необхідними витратами на їх виготовлення та результатами від їхнього споживання чи використання.

Належна організація системи цін значною мірою зумовлена реалізацією принципу відображення через ціни інтересів учасників процесу відтворення. У практичній діяльності підприємств виконання цього принципу відбувається через застосування різних методів ціноутворення. В сучасних умовах розвитку ринкових відносин найчастіше знаходять своє застосування такі методи ціноутворення на економічні блага: маржинальний аналіз, витратний метод, агрегатний, бальний та нормативний методи, метод техніко-економічних параметрів та інші. Водночас реальний процес ціноутворення не може ґрунтуватися на будь-якому одному стандартному методі знаходження оптимального рівня цін, оскільки кожен з них заснований на

одному критеріальному підході: домінуючій ролі виробництва або споживання. Оцінювання суспільної міри витрат виробництва й інтенсивності використання (застосування) та їх результативності має здійснюватися за критеріями, що відображають умови виробництва й умови споживання.

З переходом економіки України на ринкові відносини відбулися кардинальні зміни у розвитку системи цін. Згідно з законодавчим актом – указом Президента України "Про ціни і ціноутворення" від 3 грудня 1990 р. були закладені вихідні підходи формування діючої в даний час системи цін в Україні: функціонування різних видів цін в господарській діяльності (державні ціни у формі регулюючих і фіксованих цін та вільні ціни на економічні блага), франкування цін, ставлення держави до вільних цін тощо. При цьому кожна ціна займає своєрідне місце в системі цін та виконує певні функції в господарському механізмі.

Висновки. Дослідження засад організації системи цін в економіки України за умов ринкових відносин дозволяє зробити ряд висновків.

1. Система цін – це функціональна взаємодія динамічно взаємопов'язаних між собою і зовнішнім середовищем за прямими, зворотними та іншими зв'язками, упорядкована за певними класифікаційними ознаками сукупність цін на економічні блага, спрямована на забезпечення узгодження економічних інтересів суб'єктів ринкових відносин.

2. Організація системи цін в економіці України відображає комплекс економічних, соціальних, правових та інших відносин, що забезпечуються за ознаками цілісності, інтегрованості та ієрархічності.

3. Функціонування системи цін забезпечується за принципами єдності, економічного обґрунтування співвідношення цін на економічні блага та забезпечення узгодження економічних інтересів суб'єктів ринкових відносин.

4. За характером взаємозалежності ціни на економічні блага поділяються на групи цін прямої залежності (товари-замінники), послідовної залежності (ціни на сировину і продукцію з неї) і опосередкованої залежності (ціни на продукти харчування, одяг, взуття тощо). Відносна самостійність руху цін визначається характером взаємозв'язку між цінами, що відображають співвідношення цін на окремі економічні блага.

5. Динаміка структури системи цін відбувається під впливом таких чинників:

- цінових змін на економічні фактори, вихідну сировину і паливно-енергетичні ресурси;
- прискорення науково-технічного прогресу;
- рівня економічного обґрунтування величини доданої вартості в цінах на економічні блага;
- конкуренції, що відображає процес взаємодії, взаємозв'язку й економічної боротьби між суб'єктами господарювання, що виявляється у зовнішній і внутрішній конкурентних перевагах.

Використана література

1. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.3 [Текст]. – К.: Видавничий центр "Академія", 2000.– 952 с.
2. Корінев, В.Л. Цінова політика підприємства: монографія [Текст] / В. Корінев. – К.: КНЕУ, 2001. – 257 с.
3. Мочерний, С.В. Системно-структурний аналіз і типи сучасних економічних систем. Економічні системи: монографія. Т.1; за редакцією докт. екон. наук, проф. Г.І. Башняніна [Текст]. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2006. – 484 с.
4. Пінішко, В.С. Ціни і ціноутворення: навч. посібник [Текст] / В. Пінішко. – Львів: Інтеллект-Захід, 2006.– 488 с.
5. Шкварчук, Л.О. Ціноутворення: підручник [Текст] / Л. Шкварчук. – К.: Кондор, 2006. – 460 с.